

Warszawa, 20 grudnia 2015

Dr hab. Öztürk Emiroğlu
Wydział Orientalistyczny
Zakład Turkologii i Ludów Azji Środkowej
Warszawa, Krakowskie Przedmieście 26/28

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Sylwii Filipowskiej pt.

***„Obraz dziewiętnastowiecznego Stambułu
w polskiej i tureckiej literaturze wspomnieniowej”***

napisanej pod kierunkiem

dr hab. Grażyny Zając

Obszar problemowy rozprawy

Polskich publikacji dotyczących choćby w części Stambułu wydano do tej pory bardzo niewiele. Do ich grona zaliczyć można niewątpliwie tekst Jana Reychmana „Życie polskie w Stambule w XVIII wieku” oraz teksty traktujące o życiu Polaków w Turcji, np. tekst Adama Lewaka „Dzieje emigracji polskiej w Turcji”, Kazimierza Dopierały „Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku” oraz Jerzego Łątki „Odaliski, poturczeńcy i uchodźcy”. Wciąż na polskim rynku wydawniczym nie ukazała się jednak pozycja monograficzna, która dotyczyłaby wspomnień Polaków podróżujących do Stambułu lub w nim przebywających, choć wybór materiałów źródłowych do stworzenia tego typu publikacji jest bogaty. Rozprawa pani Sylwii Filipowskiej stanowiąca próbę przedstawienia obrazu Stambułu na podstawie wybranych źródeł literackich jest pod tym względem nowatorska. O doborze analizowanego materiału rozprawy zdecydowały przede wszystkim łączące go trzy najważniejsze kryteria. Jest to kryterium gatunku – autorka analizuje wyłącznie literaturę wspomnieniową; kryterium języka – są to dzieła w języku tureckim albo polskim oraz kryterium czasu – opisujące Stambuł dziewiętnastowieczny. W celu ograniczenia materiału badawczego doktorantka wprowadziła również dodatkowe kryteria, np. formę upublicznienia wspomnień: autorka podjęła się analizy wyłącznie tych wspomnień, które zostały opublikowane jako druki zwarte, co pozwoliło jej na znaczne ograniczenie bogactwa materiałów – głównie rezygnując z grupy tekstów prasowych. Drugim dodatkowym kryterium dotyczącym tekstów w języku tureckim

był alfabet łaciński, który również ograniczył wybór tekstów, szczególnie tych, które pochodzą sprzed 1928 roku. Wprowadzenie tych kryteriów, wpływających na zmniejszenie zbioru tekstów odpowiadających wyróżnionym wymaganiom, doprowadziło do wyodrębnienia imponującego swoją objętością zbioru. W efekcie rozprawa zawiera analizę siedemdziesięciu czterech tekstów źródłowych.

Kompozycja i treść rozprawy

Praca liczy 380 stron. Pani Sylwia Filipowska już we wstępie wysuwa jedną z hipotez. Zastanawia się, czy Polacy będący przybyszami z zewnątrz inaczej postrzegają Stambuł, niż jego tureccy mieszkańcy.

W rozprawie na podstawie analizy zawartości tekstów źródłowych wyodrębnione zostały powtarzające się tematy, według których rozprawa podzielona została na odrębne części. Jest to pięć rozdziałów o różnej objętości, o czym zdecydowała zawartość treściowa analizowanych wspomnień.

Rozdział pierwszy (s. 18 – 64) zatytułowany „Dlaczego Stambuł?” to przedstawienie analizowanego materiału podzielonego na źródła polskie i źródła tureckie z krótką notką biograficzną dotyczącą ich autorów. Jego prezentacja odbywa się również pod kątem pogrupowania motywów kierujących autorami podejmującymi się pisanie o dziewiętnastowiecznym Stambule.

Rozdział drugi (s. 65 – 102) zatytułowany „Pierwsze wrażenia związane ze Stambułem” stanowi opis pierwszych wrażeń po przyjeździe do Stambułu zarówno autorów polskich jak i tureckich, z podkreśleniem zasad ich szablonowości, różniących się w zależności od przynależności do tekstów w języku polskim lub tureckim.

Najobszerniejsze rozdziały dysertacji to rozdział trzeci i czwarty. Trzeci (s. 103 - 225) zatytułowany „Przestrzeń miejska” zawiera analizę topografii miasta, skupiając się w szczególności na jego strukturze przestrzennej, ulicznych pejzażach, domach, przestrzeni sakralnej oraz budynkach użyteczności publicznej. Wszystkie z wymienionych zagadnień posiadają szczegółowe podpunkty. Na przykład w podrozdziale „Przestrzeń sakralna” znajdziemy podpunkty takie jak meczety, świątynie niemuzułmańskie, tekke, cmentarze; a w „Strukturze przestrzennej miasta” – historyczny Konstantynopol, Galata i Pera, Üsküdar, Bosfor i dzielnice nadbosforskie (Boğaziçi), Wyspy Książęce, a także inne dzielnice.

Rozdział czwarty (s. 226 – 328), „Społeczność miejska”, zawiera materiał przebadany pod względem kwestii struktury narodowościowo-wyznaniowej i hierarchii społecznej; kobiet, mężczyzn, dzieci; pracy i odpoczynku oraz tradycji i obyczajów. Podobnie jak w rozdziale

trzecim również te podrozdziały zawierają odpowiadające im podpunkty, wyodrębnione ze względu na powtarzające się w tekstach źródłowych kwestie.

Rozdział piąty (s. 329 – 349) noszący tytuł „Pożegnanie ze Stambułem” składa się z dwóch części: „Wjazd ze Stambułu – autorzy polscy” oraz „İstanbul’a veda – autorzy tureccy”. Traktuje on zarówno o pożegnaniu związanym z opuszczaniem miasta, jak i o pożegnaniu przejawiającym się w tęsknocie za dawnymi, świetnymi czasami miasta.

Załączone do rozprawy trzy mapy (s. 375 – 377), „Współczesny podział administracyjny Stambułu”, „Dzielnice nadbosforskie”, „Mapa miejsc najczęściej wymienianych w pracy”, pozwalają na lepszą wizualizację omawianych treści, szczególnie osobom nieznającym topografii miasta lub znającym ją słabo.

We wszystkich rozdziałach poświęconych analizie materiałów źródłowych naprzemiennie przytaczane są teksty w języku polskim oraz w języku tureckim, czasem odbywa się to równolegle. W niektórych podrozdziałach teksty wprowadzane są chronologicznie, czasem harmonia ta zostaje zupełnie zburzona. Układ taki cechuje jednak celowość wynikająca z widocznej potrzeby analizy lub charakteru omawianego tematu.

Tekst wieńczy „Zakończenie” (s. 350 – 357) w wyczerpujący sposób podsumowujące dokonaną analizę i jeszcze raz przypominające o celach stawianych sobie przez autorkę podczas tworzenia rozprawy.

Bibliografia (s. 358 – 370) obejmująca ponad dwieście pozycji, w bogatym ujęciu przedstawia nie tylko wybrane teksty źródłowe, ale również opracowania omawianych zagadnień napisane przez m.in. takich tureckich autorów jak Aktaş Şerif, Albayrak Nurettin, Asıltürk Baki. Stanowiące najważniejszą część pracy i poddane analizie przez panią Sylwię Filipowską polskie teksty to teksty następujących trzydziestu ośmiu autorów: Edward Raczyński, Manswet Henryk Aulich, Ignacy Pietraszewski, Ignacy Hołowiński, Michał Czajkowski, Michał Budzyński, Antoni Waśniewski, Władysław Zamoyski, Teodor Tomasz Jeż, Franciszek Sokulski, Zygmunt Skórzewski, Adam Michałowski, Maurycy Mann, Jadwiga Zamoyska, Adam Mickiewicz, Tadeusz Padalica, Stanisław Tarnowski, Władysław Mickiewicz, Władysław Jabłonowski, Henryk Bartsch, Hieronim Kajsiewicz, Wacław Koszczyc, Ignacy Żagiell, Józef Pelczar, Józefa Treterowa, Teodor Tripplin, Leopold Starzeński, Jan Gnatowski, Paweł Orzechowski, Adam Sierakowski, Henryk Sienkiewicz, Antoni Zaleski, Stanisław Bełza, Stanisław Koźmian, Karol Niedziałkowski, Maria Ratul-Rakowska, Henryk Ciecierski oraz Jan Narkiewicz Jodko. Natomiast autorzy tekstów tureckich to: Basiretçi Ali Efendi, Mehmet Tevfik, Ahmet Mithat, Muallim Naci, Leyla Saz, Abdülhak Hamit Tarhan, Ahmet Ferim, Nigar Binti Osman, Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Ekrem Bolayır, Mehmet Tevfik Biren, Şerafettin Mağmumi, Ahmet İhsan

Tökgöz, Ali Kemal, Cenap Şehabettin, Fatih Kerimi, Ali Haydar Mithat, Naciye Neyyal Biren, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Semih Mümtaz, Rıza Nur, Sadri Sema, Halide Edip Adivar,ERCÜMENT EKREM TALU, HAGOP MINTZURI, ŞADIYE OSMAÑOĞLU, AYŞE OSMAÑOĞLU, ABDÜLHAK ŞINASI HISAR, HALIT FAHRI OZANSOY – łącznie 31 autorów, w tym jeden z analizowanych tekstów jest tekstem anonimowym (“Anonimowy dziennik z trzęsienia ziemi, mającego miejsce w Stambule w 1894 roku”).

Rozprawa zawiera również specjalny słownik wyrazów orientalnych, w którym znajdują się wyrazy pochodzenia orientalnego, często ze względu na swoją nieprzekładalność pozostawione również w niektórych tytułach w swej oryginalnej formie. W słowniku zawarte są również wyrazy pochodzenia orientalnego posiadające swoją spolszczoną formę.

Oryginalne osiągnięcia

Pani Sylwia Filipowska wykonała wymagającą dużego nakładu czasu i staranności pracę polegającą nie tylko na odnalezieniu i dotarciu do tak dużej ilości polsko i tureckojęzycznych materiałów, ale również na przeczytaniu, skategoryzowaniu i przeanalizowaniu ponad siedemdziesięciu tekstów wspomnieniowych różnych autorów.

Wybór obrazu Stambułu właśnie dziewiętnastego wieku wydaje się być trafionym wyborem, uargumentowanym po pierwsze tym, że w tym czasie coraz więcej Polaków wyjeżdżało do Turcji, po drugie „wtedy też dorastało pierwsze pokolenie pisarzy tureckich, reprezentujących literaturę nowożytną i próbujących swych sił w spisywaniu wspomnień”. Ponadto, był to okres gwałtownego rozwoju, kosmopolityzacji oraz okres w którym miasto ulegało europeizacji. Stambuł dziewiętnastowieczny jest Stambułem częściowo jeszcze przypominającym Konstantynopol, częściowo już coraz mniej do niego podobnym.

Autorka sama stwierdza, że temat Stambułu w literaturze tureckiej ze szczególnym uwzględnieniem literatury wspomnieniowej nie jest wystarczająco dobrze opracowany (s. 12), z czym niewątpliwie można się zgodzić. We wstępie wymienia przykłady książek dotyczących tego zagadnienia podkreślając jednak, iż „są to najczęściej antologie z pobieżnym komentarzem ograniczającym się zazwyczaj do biografii autora, (...) wydane bez podania źródła, z którego zaczerpnięto tekst. (...) nie noszą [one jednak] znamion naukowości”. Te, które znamiona naukowości noszą, podsumowuje zdaniem: „wciąż brak pracy naukowej wyczerpującej temat motywu Stambułu w literaturze tureckiej” (s. 13), co biorąc pod uwagę, że ogrom tego typu wspomnień nie pozwala na zebranie i przeanalizowanie wszystkich tego typu opisów i wspomnień, jest niezaprzeczalnym faktem.

Rozprawa stanowi próbę omówienia tureckiej literatury wspomnieniowej, pionierską pod względem profilu tematycznego oraz podjęcia badań komparatystycznych.

Rozprawa ta jest pierwszą w Polsce tak obszerną pracą dotyczącą dziewiętnastowiecznego, literackiego obrazu Stambułu.

Uwagi recenzenta

Treść pracy odpowiada tematowi określonymu w tytule. Układ pracy i jej strukturę, w tym podział treści, kolejność rozdziałów i kompletność też można uznać za logiczną i przejrzystą. Występuje adekwatne do treści omawianych materiałów zachowanie proporcji między poszczególnymi częściami. Język pracy jest poprawny i płynny, a autorka ma dobrze opanowaną technikę pisania.

Doktorantkę cechuje znajomość różnorodnych narzędzi literaturoznawczych, pozwalających na analizę tekstów literackich w profesjonalny sposób. Pomocną wydaje się być szczególnie znajomość metody badań porównawczych, takich jak analiza kontekstowa oraz strukturalno-semiotyczna. Kluczowym wydaje się być także nieodnoszenie się do nowoczesnych i ponowoczesnych dyskursów, co wpływa na niezmienną przesłania tekstów wspomnieniowych.

Wprowadzenie kryteriów doboru tekstów w niektórych przypadkach wydaje się być przede wszystkim praktyczne dla autorki, bo ułatwia jej zrozumienie oraz dostępność źródeł. Oczywistym wydaje się fakt, że przy tak ogromnym bogactwie tekstów poruszających tę tematykę ograniczenia musiały zostać wprowadzone i w większości zostały wprowadzone w odpowiedni sposób, współgrając z tematem rozprawy. Wydaje się jednak, że praca mogłaby wnieść więcej, gdyby skupiono się w niej na dziełach, które zarówno w Polsce i Turcji są mało znane i nieprzeanalizowane w ogóle, niekoniecznie kierując się, jak zrobiła to autorka - powszechną dostępnością źródeł.

Autorka nie analizuje literackiej wierności realiom historycznym i społecznym, mogąc tym silniej skupić się na obrazie literackim.

Ponadto, doktorantka w sposób staranny ujednoliciła pisownię w swojej rozprawie: w cytatach pochodzących z tekstów w języku polskim konsekwentnie stosuje pisownię oryginału, natomiast tytuły tekstów tureckich przeważnie sama tłumaczy (teksty nie tłumaczone przez autorkę oznaczane są w oddzielnym przypisie).

We wstępie pani Sylwia Filipowska wskazuje na brak miejsc dla Stambułu w pracy „Obrazy stolic europejskich w piśmiennictwie polskim” wydanej w 2010 roku. Argumentuje, że

Stambuł powinien jak najbardziej się w niej znaleźć, ponieważ „Stambuł z geograficznego punktu widzenia jest stolicą europejską”. Wydaje się, że warto byłoby wspomnieć, że publikacja zawiera opisy stolic zarówno obecnych, jak i dawnych. Niektórzy czytelnicy mogą bowiem uznać to stwierdzenie za błędne, ponieważ Stambuł nie spełnia podstawowego kryterium potencjalnego doboru opisu miast do wspomnianej książki, jakim jest oficjalne uznanie miasta za stolicę kraju. Gdyby podano informację, że książka zawiera nie tylko stolice obecne, ale również dawne, czytelnik mógłby do tego stwierdzenia ustosunkować się zawsze w sposób prawidłowy.

Dwie lub więcej cyferek lub liczb umieszczanych przy imionach i nazwiskach autorów, których przeanalizowano więcej niż jeden tekst, mogą wprowadzać w błąd. W efekcie czytelnik, patrząc jedynie na ostatnią liczbę, może na przykład przypuszczać, że przeanalizowano teksty większej liczby autorów niż było to w rzeczywistości.

Konkluzja recenzji

Rozprawa posiada charakter zdecydowanie nowatorski. Cechuje ją nie tylko dobór dużej ilości tekstów, ale zdecydowanie przemyślana analiza, dokonana przez osobę znającą podstawowe metody analizy tekstów literackich. Wykonana praca jest dowodem ogromnej cierpliwości oraz bardzo dobrej znajomości języka tureckiego. Z uwagi na brak podobnej pracy na polskim rynku wydawniczym uważam, że rozprawa powinna zostać wydana w formie książki.

Podsumowując, stwierdzam, że rozprawa mgr Sylwii Filipowskiej spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim (*Dz.U. nr 65, Poz. 595 z późn. zm., z dnia 14.03.2003*), dlatego wnoszę o dopuszczenie autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Öztürk EMİROĞLU